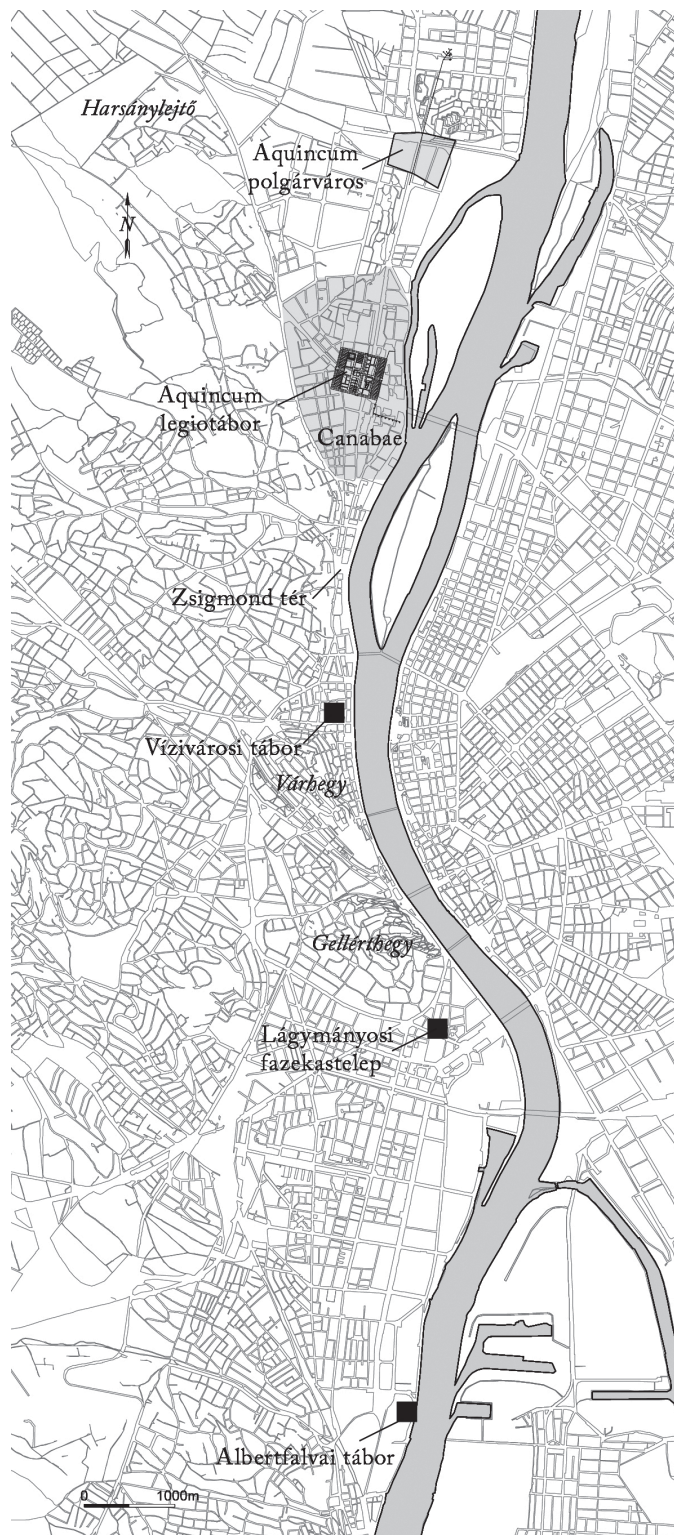

Nagy Alexandra régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a római kori kerámiaművészet és a római kori Víziváros topográfiája.

Római kori tábor és település a Víziváros alatt

Nagy Alexandra

1. kép. Aquincum és környékének topográfiája a Kr. u. 2. században (rajz: Kolozsvári Krisztián)

Kovács Eszter emlékére

Budapest I. és II. kerületében, nagyjából a Várhegy, a Margit körút és a Duna által határolt területen a római korban egy katonai tábor, majd település állt. Nyomai ma már sehol sem láthatóak a felszínen, általában 1–4 méteres mélységben húzódnak az egykori falak, rétegek.

Az eraviscusok

A római hódítást megelőző időkből a Kárpát-medence területén három nagy nyelvcsoporthoz sorolható népesség ismert: a kelták, az illyrek és a dákok. Közülük Északkelet-Pannoniában, így a mai Budapest területén is a kelták eraviscus törzse élt. Augustus uralkodása alatt, a rómaiak hozzájárulásával saját pénzt is vertek, amelyeken a törzs neve *Iravisci* vagy *Ravis* alakban jelenik meg. Fontos lelet ehhez a Gellért tér 3. szám alatt előkerült éremkincs, amely 123 db köztársaság kori és Augustus-kori, valamint 365 db eraviscus ezüstpénzből áll.¹ Erődített településük (*oppidum*) a Gellért-hegyen volt, illetve még egy magaslati telep húzódnhatott a mai Várhegyen, ahol néhány ponton késő kelta (La Tène D) leletek kerültek elő (1. kép).²

A Vízivárosban, a Várhegy keleti lábánál fekvő Corvin téren a Kr. e. 1. század közepétől létezett egy kelta telep.³ Ez azonban a római foglалás idejére megszűnt, helyét a Kr. u. 1. század közepétől temetkezésre használták (2. kép). A Gellért-hegyi *oppidumot* a hódítás következtében felszámolták. Ezután létesült a mai Tabán területén egy fazekastelep, amely a Kr. u. 1. század közepéig működhetett.⁴ Ennél is tovább, legalább a Kr. u. 2. század közepéig lakott volt a mai Lágymányos és a Rudas fürdő környete.⁵ A kelták településeinek, temetőinek római hódítás előtti, illetve utáni nyomai számos más lelőhelyen is előkerültek Budapest területén (pl. Békásmegyér, Harsánylejtő, Pesthidegkút, Madárhegy, Kőérberek, Nagytétény, Hajógyári-sziget, Margitsziget, Csepel, Pesterzsébet, Rákosszentimre, Soroksár, Székes-dűlő).⁶

Annak ellenére, hogy az eraviscusok a római szokásokat (pl. a sírkövek és oltárok állítását) hamar átvették, ábrázolások, feliratok alapján nyelvüket, öltözködés módjukat, hagyományaikat, vallási szokásaikat vagy akár a kocsival való temetkezést hosszabb ideig megőrizték. Noha a kelta La Tène-kultúra „hivatalosan” a római foglалással – azaz a Kr. u. 1. század közepe körül – zárul, a következő periódust a La Tène D3/római kori⁷

elnevezés hüen tükrözi. Az időszak egyik fontos lelőhelye épp a Víziváros, a keltezést és az átmenetet pedig a régészet egyik legfontosabb és leggyakoribb leletei, a kerámiaedények segítik. A Corvin tér leleteiből világosan kirajzolódik, hogy a kelta telep anyagában nem található római foglalat utáni áru, tehát előtte mindenképpen megszűnt. Alátámasztják ezt az ásatási megfigyelések is, amelyek szerint a telepet korábban kiürítették, majd a felszínt elegyengették. A nagy mennyiségű edénytöredék egyértelműen különbözik a foglalat utániaktól, az északabbra húzódó új vízivárosi településen a lágymányosi és más kora római fazekastelepek, vagyis egy későbbi időszak termékei kerültek elő. Az időrendi különbség itt tehát területi különbséggel is együtt jár, ellentétben például a Harsánylejtőn

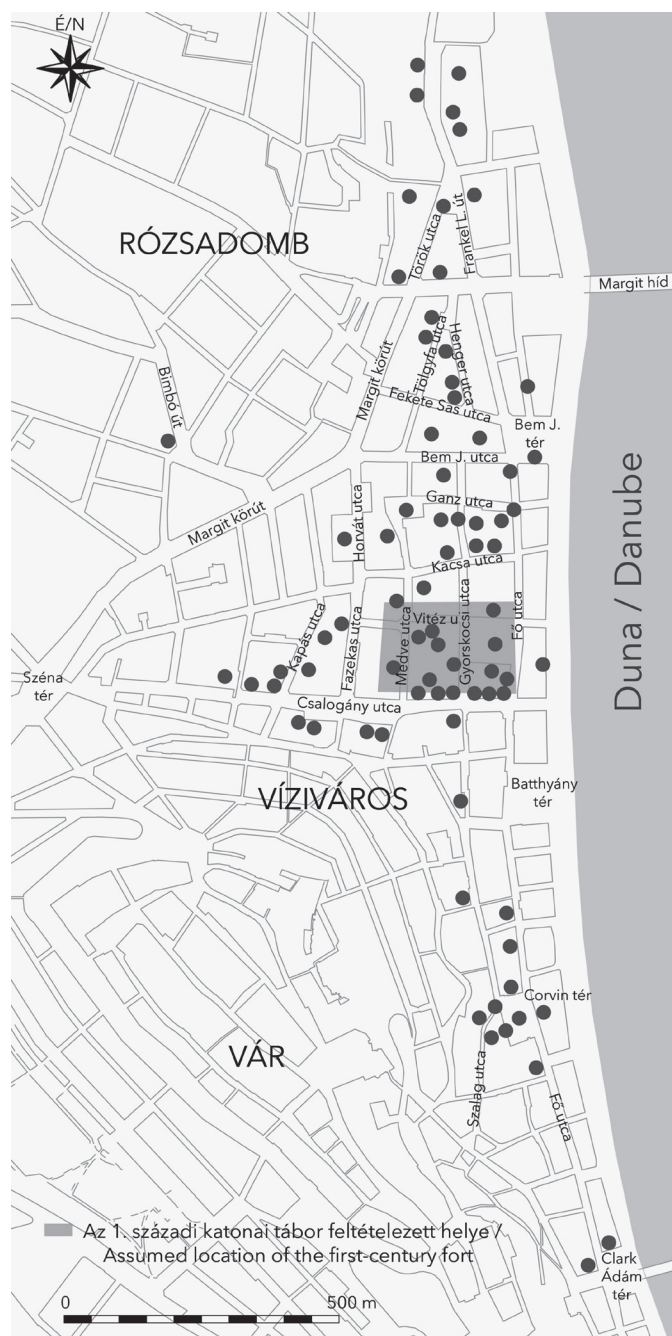
feltárt kelta teleppel, ahol foglalat előtti és utáni periódus is kimutatható (a vízivárosihoz és lágymányosihoz hasonló kerámialeletek alapján is).⁸ Ezek a leletegyüttesek Óbudán szintén előfordulnak, de a korabeli ásatási módszerek, illetve a körülmények nehézségei miatt kevésbé vizsgálhatóak. A Vízivárosban tehát eddig nem tudunk olyan kelta településről, amely megérte volna a rómaiak ideérkezését. Egyes elméletek szerint éppen a Gellért-hegyi *oppidumból* letelepített lakosság egy része kezdett volna itt új életet, akik egyúttal jövedelmezőbb gazdasági, pénzügyi lehetőségekhez jutottak, s így a tábor melletti falusias jellegű település, azaz a *vicus* egyszerű polgári településként élt tovább.⁹

A római foglalat és a lovascsapat (*ala*) tábora

Nyugat-Pannonia, majd a Dráva–Száva közötti terület után a római foglalat harmadik szakasza volt Északkelet-Pannonia elfoglalása a Kr. u. 1. század közepén. A mai Budapest térsége ezáltal Claudius császár uralkodása alatt (Kr. u. 41–54) került a rómaiak fennhatósága alá. A Római Birodalom határvédelme ezen a szakaszon a Dunára épült. Ennek részeként, a térség fontos földrajzi és stratégiai helyzete miatt, csapatokat állomásoztattak itt is.¹⁰ Az első lovascsapat, az *ala Hispanorum I* Kr. u. 50 körül érkezett Burnumból (Dalmatiából), amelyet Kr. u. 69-ben Moesiába vezényeltek. Helyére egy másik lovascsapat, az *ala I Hispanorum Auriana* érkezett Noricumból, amelyet a 80-as évek végén (de legkésőbb 107 előtt) Raetiába helyeztek át. Időközben, Kr. u. 73-ban a mai Óbudán egy újabb lovas egység, az *ala I Tungrorum Frontoniana* épített egy tábort. Szintén a Kr. u. 70-es években épült Albertfalván egy lovascsapat-tábor, amelynek helyőrségi csapata egyelőre nem ismert. Kr. u. 89-ben létesült az óbudai Flórián tér helyén a *legio II Adiutrix* tábora, illetve a Kr. u. 80-as évek végén a campanai lovastábor.

Radnóti Aladár Buda régészeti emlékeinek ismertetésekor a földrajzi adottságok, a Dunántúlt átszelő, átlós irányú utak utánpótlási szerepe, a révhez való közelség, az itt előkerült kora-római katonai sírkövek és egyéb leletek alapján felvetette, hogy az első tábor helyének a mai Víziváros is számításba jöhet.¹¹ A későbbi óbudai legiotábortól két római mérföldre délre elhelyezkedő tábor(ok) pontos helye, mérete egyelőre nem ismert. Meghatározó vonalát a mai Fő utcával párhuzamosan futó, a tartomány határán haladó, 9 méter széles kereskedelmi és hadi út, az ún. *limes*út rajzolja meg. Ennek egy szakaszát északabbra, a Királyfürdőnél (Fő utca 84.) is megfigyelték.¹² Nagy valószínűséggel folytatódik a mai Óbuda (a későbbi *legiotábor*), illetve a Clark Ádám tér felé. Ebből ágazik nyugat felé a Csalogány utca mellett futó, szintén 9 m széles út. Mint-hogy – néhány kivételtől eltekintve – temető csak a településen kívül létesülhetett, a mai Corvin tér környékén és a Margit-hídtől északra előkerült sírok, sírkövek egyértelmű határt szabnak a lakott területnek. Radnóti Aladár konkrétan még nem, de később Nagy Tibor már a Bem tér környékére helyezte az *ala Hispanorum I* tábort.¹³

Kérdő Katalin az általa vezetett kutatások eredményei alapján azonban ettől délre, a Csalogány utca – Fő utca kereszteződésében, pontosabban a két út északi, illetve nyugati oldalán feltéte-

2. kép. Eddig feltárt római kori lelőhelyek a Vízivárosban (rajz: Lajtós Tamás – Nagy Alexandra)

3. kép. Faszervezetű objektum a Medve utcában
(Kérdő 2011, 178, 6. kép)

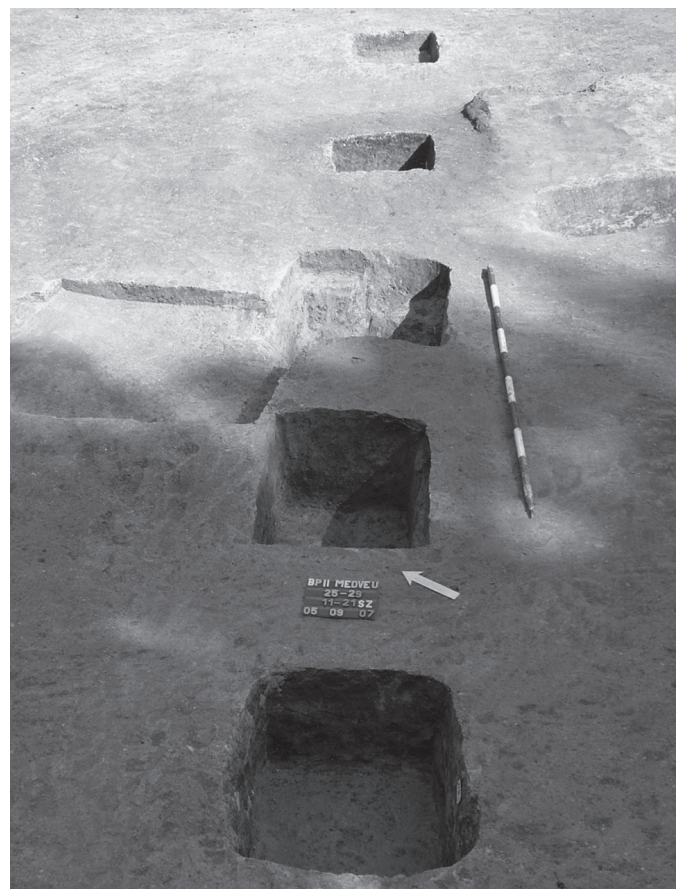
lezi a helyét – megadva egy kb. 190 × 240 méteres területet.¹⁴ Erre utalnának a nagyszámú, az első időkben főként a katonaság vezetésének ellátására szolgáló korai importleletek, fa-föld konstrukciós épületek is. Kérdő Katalin véleménye szerint elképzelhető, hogy a Medve utca 8–14. számú telken előkerült faszervezetű objektum (3. kép) a védműhöz tartozott. Sajnos részletes helyszíni kutatására nem volt mód, de a „robosztus fa oszlopok a köztük lévő vesszőfonatos konstrukcióval” a faévyűrűk vizsgálata alapján Kr. u. 1. századnak bizonyultak.¹⁵ A táborfal fordulását a Medve utca 22–30. számú telken húzóód északkelet-délnyugati irányú út követni látszik. Ennek folytatása lehet a Medve utca 17. sz. alatti útrészlet.¹⁶ A Medve utca 9–13. telken egy korai agyagfalba rejtve kilenc darabból álló arany éremkincsletet találtak, amelynek utolsó darabját Vespasianus császár idején, Kr. u. 71-ben verték (4. kép).¹⁷

4. kép. 1. századi aranyéremkincs a Medve utcából
(fotó: Komjáthy Péter)

A Ganz u. 12. alatt 4-4 sorban feltárt, szabályos távolságban elhelyezkedő, négyszögletes alaprajzú, 1-1,2 × 1-1,2 méteres gödrök akár egy tábor körüli védmű részei is lehettek.¹⁸ Az objektumok hasonlítanak az Antoninus-fal menti Rough Castle táborában feltárt ún. *liliák* sorára, amelyek leírását írásos forrásból is ismerjük. Caesar Alesianál az addigi védművek kibővítéseként kihegyezett fatörzseket helyzetetett öt ároksorba, majd „eljük ötösével, x alakban, egy sor három láb mély, lefelé szűkülő gödör került. A gödrökbe sima, combnyi vastag, hegyes és égetett végű karókat bocsátottak le, úgy, hogy csak négyhüvelyknyire látszódjanak ki a földből; a karók rögzítése, megszilárdítása érdekében egy láb vastag földréteget szórtak a gödör aljára, s azt jól ledöngölték; a gödör többi részét pedig rózsével és gallyakkal fedték be, hogy a csapda ne legyen feltűnő. Ebből nyolc sor készült, mindegyik három láb távolságra a másiktól; a liliumvirághoz való hasonlóság miatt a „liliom” nevet kapta. Előttük egy-lábnyi, tetejükön vashoroggal teleszógezett cölöpöket vertek teljes hosszukban a talajba.” (Caesar: *Commentarii de bello Gallico* VII. 73, ford. Szepessy T.)

Hasonló jelenségeket tárt fel Hable Tibor kb. 80 méterre nyugatra a Medve u. 25–29. telken, a közepükben ugyanúgy cölöplyukkal (5. kép).¹⁹ Ezeket egy építménynek, szögletes, kisebb faoszlopokkal megtámasztott, boronafalás magtárnak vagy istállónak valószínűsítette az ásató. A négyzetes gödröket egy észak-déli irányú út (6. kép) alatt, de mindössze egy sorban sikerült megfigyelni, a Ganz utcaitól némileg eltérő

5. kép. Négyzetes gödrök sora a Medve utcában
(fotó: Hable Tibor)

6. kép. Útrészlet a Medve utcában
(fotó: Hable Tibor)

tájékozással. Mivel az objektumok a Csalogány utca – Fő utca kereszteződésébe lokalizált 1. századi táborról 150 méterre fekszenek, Kérdő Katalin feltételezte, hogy a tábor északi irányban eltolódott.²⁰ Lehetséges tehát az is, hogy legalább két tábort keressünk. A tábor körülvevő árokrendszernek (amelyet ezek a csapdák szegélyeznének) azonban még sehol nem akadnak nyomára. Amennyiben tőlük délre keresendők, a Kacska utca északi oldalán lévő telkeken kellett volna felbukkanniuk. Ha a sáncot (*agger*) ma már nehéz is lenne megfogni, a széles, V keresztmetszetű árok (*fossa*) rendszerint könnyen felismerhető a terepen, kevésbé szerencsés esetben éppen a még feltáratlan részre esik. A Ganz utca 16. telken végig követett, észak–déli irányú, V keresztmetszetű árok funkciója egyelőre nem állapítható meg, s így nem is használható bizonyítékként.²¹

A tábor leglogikusabb helye elsőként a Fő utca és a Csalogány utca kereszteződésében adódhatna, bár akár egy 110 × 150, akár egy 180 × 180 méter területű tábort keressünk, négy kapuja szintén olyan telkekre esne, amelyeket eddig még kevésbé kutattak (Batthyány tér, Duna-part, Nagy Imre tér, Csalogány utca 5–7. környéke). Védművei viszont talán már előkerültek volna a Csalogány utca – Medve utca – Vitéz utca – Gyorskocsi utca által határolt háztömbben. Egy másik lehetőséggel számolva, ha a Király fürdőnél előkerült *limes* út vonalát észak, tehát a Bem tér felé meghosszabbítva vagy az út által átszelve határoznánk meg a tábor – figyelembe véve a *liliákat* –, az árokrendszer szintén egy kevésbé kutatott te-

rületen húzódik. A Bem tér 3. számú telken eddig csupán öt kisméretű szonda megásására volt lehetőség, míg a Bem József utca 3. – Feketesas utca 4. sarkán csak leletmentő feltárás zajlott,²² ahol a régészeti munkák a már megkezdett építkezés leállításával kezdődtek, s végig azzal párhuzamosan folytak, így az egyes jelenségek észlelésére és dokumentálására csak korlátozott lehetőségek voltak. A Tölgyfa utca 3. – Henger u. 2. telken az egykori remíz által meghagyott részen 1. századi, paticsfalú, agyagpadlós épületeket sikerült feltárni.²³ Az egyik agyagpadlóról előkerült, kosfejben (?) végződő páncéling-kapocs, griffet ábrázoló kocsidísz (7. kép), lószerszám-veretek, *strigilis* (vakarókés) és szűrőedény egyedülálló leletegyüttest alkot. Az Augustus-érmékkel és kelta pénzzel együtt előkerült leletek alapján Kérdő Katalin egy korai javítóműhelyt feltételez itt, amelyet tűz pusztíthatott el.

7. kép. Griffet ábrázoló kocsidísz a Tölgyfa utcából
(fotó: Komjáthy Péter)

Védmű nyoma eddig tehát csak a Medve utcában került elő. A tábori épületek azonosítása szinte lehetetlennek tűnik, az ásások során igen ritkán juthatunk le a legkorábbi rétegekig, különösen nagyobb, értelmezhető felületen. A táborparancsnoki központ (*principia*), a táborparancsnok lakóépülete (*praetorium*), élelmiszerraktár (*horreum*), fürdő, *latrina*, kaszárnyák, kórház (*valetudinarium*), műhelyek (*fabricae*) gerendavázis falai legfeljebb alapárkok, oszlophelyek, a helyükre visszatöltött föld, illetve az építmény elplanírozásának nyoma alapján rajzolódhatnak ki. Ezek azonban – amennyi megmaradt belőlük – a később épült, majd elbontott római kőfalak és a középkori és újkori település esetenként több méter vastag rétegei, pincéi alatt húzódnak.

A tábort körülvevő 1. századi település (*vicus militaris*)

A kutatások alapján egyértelmű, hogy a tábor körül a katonák hozzátartozói, kereskedők, iparosok által lakott település alakult ki a Kr. u. 1. században. A táboron kívülre esett időnként a fürdő is, ezért gondolta Kaba Melinda, hogy a Király fürdő mellett feltárt római kori fürdő (8. kép) ahhoz tartozott.²⁴ Ennek keltezése a tábor időszakára azonban az utóbbi kutatások alapján kétséges. Nehéz azt is megállapítani, hogy a legkorábbi objektumok (házak, árkok, gödrök, kemencék, kutak stb.) a csapatok elvonulása előtt vagy után létesültek-e. A visszatöltődött földbe ugyanis nagyrészt a Kr. u. 1. század második felére – 2. század elejére keltezhető leletek kerültek, amelyek használati idejét egyelőre pontosabban nem lehet behatárolni. Szerencsés eset például a Kapás utcában előkerült, tűzhellyel ellátott gödörház²⁵ betöltődési rétege, amely korai leletegyütteseket tartalmaz. Így az import és helyi kerámiák, érmek együttes előfordulása pontosabb behatárolást tesz lehetővé.

A Kacska utcában, a Ganz utcában és a Horvát utcában feltárt fazekaskemencék (9–10. kép), valamint egy fémkohó vagy kemence mindenképpen iparnegyedre utal.²⁶ Az ideérkező katonák, illetve a hirtelen megnövekedett, idegen népesség ellátására igen nagy mennyiségű kerámiaedényre volt szükség.

A kelta fazekasok által készített addigi formakincset ki kellett egészíteni az új igények miatt, hiszen eltérő étkezési szokásuk más edénytípusokkal járt. A vízivárosi fazekasok tevékenységének ideje a délebbi lágymányosi fazekastelephez képest egyelőre bizonytalan. A Vízivárosban a lágymányosi fazekastelepen készült edények keveredve tűnnek fel a római kori, de még kelta jellegű, illetve import kerámialeletekkel. A gyártás célja mindenesetre a kelta és az új római népesség ellátása

9. kép. 1. századi fazekaskemence egy későbbi római kori ház fala alatt (Ganz u. 8.; fotó: Hable Tibor)

8. kép. A Király fürdő mellett feltárt római kori fürdő részlete (Aquincumi Múzeum, Archív Fotótár)

10. kép. Fazekaskemence a Ganz utcában (fotó: Hable Tibor)

11. kép. Dél-pannoniai import, barbotindisztes csésze egy Corvin téri sírból (fotó: Komjáthy Péter)

volt, valamint természetesen az olcsóbb termelés a helyi és a környékbeli piacokra. A feltehetően nagyrészt bennszülött fazekasok azonban – meglátva az új lehetőségeket, de némileg átértelmezve az importárt – a római jellegben belül egy új, helyi stílust is kialakítottak. A vízivárosi fazekastelep termékeit – eddigi tudásunk alapján – nehéz azonosítani a sok itt talált edény között, a lágymányosi gyártmányok közül számos típus viszont jól ismert. A bennszülöttek leleményességét kitűnően érzékeltetik a vékony falú import csészéket (11. kép) és poharakat teljes mértékben utánzó barbotindisztes és a pecsételt motívumokkal díszített edények is. Utóbbiaknak az itáliai és galliai terra sigillaták adtak ötletet, de gyakran szürke színűk, illetve „inverz”, pecsételt mintájuk elárulja, hogy nyilvánvalóan nem másolatnak készültek, hanem a helyi edényművesek saját találmányai. Egyik képviselőjük az eraviscus szármaszású Resatus, akinek termékei a Vízivárosban gyakori leletek, de a nagyrészt kelták által lakott területeken túl is előkerültek (lásd a hátsó borító belső oldalán).²⁷ Díszítőmotívumai – a terra sigillatákról ismert levélfríz, tojásfüzér, vadászjelenet, Victoria alak, láb alakú bélyegzők mellett – jellegzetes állatalakok, stilizált növények, spirálban végződő levelek, virágokra emlékeztető elemek és tisztán geometrikus vagy absztrakt díszek. Felfedezhető köztük azonban kelta stílusú állatalak, peltaszerű dísz, szakállas férfifej, napkerék is. A fazekasok tehát éppúgy alkalmazkodtak az új helyzethez, hagyományait, edényformáikat, díszítési stílusukat részben megtartva, ahogyan például a bennszülött lakosok átvették a hivatalos kultuszokat, de saját isteneikről sem feledkeztek meg.

Az eddig előkerült épületek részletei alapján funkciójuk, esetleges negyedek, piacok nem azonosíthatóak. A legkorábbi településhez tartozhattak a korábban említett Tölgyfa utcai paticsfalú, agyagpadlós épületek, valamint a 2018-ban, a Királyfürdő udvarán feltárt gerendavázis épület is, amelynek szélét 12 méter hosszan sikerült követni a keskeny árokban.²⁸ Utóbbi másik érdekessége, hogy elplanírozása után, részben a helyén építették ki a *limes*utát. Ennek sajnos csak alsó rétegeit tudtuk azonosítani igen kis szakaszon. Lapkövekkel borított felszínét már régen elbontották, megmaradt része viszont a Királyfürdő udvara alatt néhány centivel jelentkezett – ez a fürdő építésével járó nagymértékű tereprendezésnek, illetve szintsüllyesztésnek köszönhető.

A lágymányosi és a vízivárosi telep korai fázisával egyidős az északabbra, már a mai Zsigmond tér körzetében fekvő település is, amely a temetőn túl egy újabb lakott zóna a *legiotábor*ig.²⁹ Az itt előkerült kemencés gödörházak többségét később faszenes, korai leleteket tartalmazó réteggel betöltötték, a település helyén árok- és falrendszereket húztak, a part menti igen aktív hőforrásokat viszont tovább használták.

A 2–3. századi település

A katonai tábor felszámolása után, részben annak helyén egy új település jött létre. Határát a domborzati viszonyok adják meg, tehát a mai Vízivárosnak nevezett városrészen is túlnyúlik (12. kép). Dél felől a Várhegy lejtője húzódik, keleti szélét az akkori Duna adta meg, északról a Rózsadomb vonulata zárja. Nyugaton eddig annyi bizonyos, hogy a Kapás utca vona-

12. kép. A vízivárosi 2–3. századi település vázlatja (rajz: Gyenes Gábor – Nagy Alexandra)

lái is tart, ahol római kori objektumok, leletek kerültek elő.³⁰ A Várhegy területéről egyelőre csak másodlagosan felhasznált köemlékek és szórvány érmek ismertek.

A település neve bizonytalan, sem irodalmi, sem epigráfiai adat nem került eddig elő róla. Tény azonban, hogy a korábban nagyrészt gödörházakban, szerény körülmények között élő kelta lakosság a római hódítás következtében fokozatosan romanizálódott. A katonaság, illetve az új betelepülők hatására átalakult az életmód és az ipar is.

A környező lelőhelyeken végzett kutatások alapján szabályos utcarendszerrel, csatornahálózattal tagolt, kőalapozású épületek álltak itt. A későbbi bolygatások ellenére helyenként igen jó állapotban őrződtek meg az épületrészletek az eredeti padlószintekkel, leomlott vagy elplanírozott falfestmény- és stukkótöredékekkel. A lassan kirajzolódó településszerkezet és a hatalmas, sok egyedi leletet is tartalmazó anyag (13–14. kép) egy, az aquincumi polgárvároshoz, illetve a *legiotábor* körüli katonavárosához hasonló jellegű, illetve felépítésű városias

13. kép. Applikált díszes edénytöredék a Fő utca 68. telekről
(fotó: Komjáthy Péter)

14. kép. Észak-italiai terra sigillata edény, peremén barbotindízes szőlőmotívummal, belső oldalának alján láb alakú keretelésben QSP mesterbélyeggel
(fotó: Komjáthy Péter)

15. kép. Épületrészletek a Ganz utca 8. számú telken
(fotó: Hable Tibor)

16. kép. Épületrészletek a Ganz utca 8. számú telken
(fotó: Hable Tibor)

településre utal. A Medve utca 9–13. telken egy 5 méter széles, nagyméretű mészkő lapokkal burkolt csatornás utat és a szomszédos épületek részleteit tárták fel.³¹ Az út melletti fal több mint 20 méter hosszan, felmenő része átlagosan 60 cm magasan megmaradt. A többször átépített épület egyik helyiségében talált fűtőfolyosó és a padlót tartó oszlopok a padlófűtésre szolgáltak. Ugyancsak egy több helyiségből álló épület maradványaira bukkantak a Ganz utca 8. számú telken (15–16. kép).³² Egy másik agyagpadlós kőépület bontakozott ki a Ganz u. 16. szám alatt, ettől délre, a Kacska utca 15–23. számú telken (17. kép) viszont csupán néhány falszakasz utalt egy nagyobb épületre.³³ A nagy mennyiségű stukkótöredék és színes, főleg növényi motívumokkal ellátott falfestmény díszesebb ház szobáiról ad közelebbi képet. Hasonló épület- és utcarészletek a Vízivárosban, illetve északra a Margit körút vonaláig még számos helyen előkerültek. A Királyfürdő mellett és a Medve utca 5–7. számú telken³⁴ feltárt fürdőépület-részletek szintén a település városias arculatát domborították ki. Az épületek körzetében 2–3. századi kutak, hulladékgödrök, tároló-

17. kép. Falrészlet és planírozási rétegek a Kacska utcában (fotó: Hable Tibor)

vermek is előkerültek. Szerencsés körülmények között maradt meg egy pince, amelynek összeomlott betöltéséből rengeteg kerámialelet és rendkívül sok növényi maradvány származik.³⁵ Kőépületekkel beépített terület volt az északi rész is, a Tölgyfa utcában azonban főként csak a kiszedett falakat lehetett a későbbi bolygatásoknak köszönhetően dokumentálni.

A temetők

Római szokás szerint a településen kívül – főként a kivezető utak mentén – sorakoztak a sírok, síremlékek. A Vízivárosban így az előkerült sírkövek, temetkezések a településről északra és délre futó *limes*sút menti temetők vonalát rajzolják meg. A településtől délre már közel 200 temetkezés, síremlék került elő, de a későbbi időkben olyannyira felásták a területet, hogy mára alig akad érintetlen sír.

A déli temető a mai Corvin tér zónájában húzódott.³⁶ A sírkövekről név szerint ismert személyek (18. kép), illetve a sírok alapján a terület katonai és civil temetőként szolgált.³⁷ A leletek között az étel-ital mellékletéhez tartozó egyszerűbb kerámiaedények, korsók, fazekak, poharak, különféle formájú tálak és hozzájuk tartozó fedők a leggyakoribbak. Terra sigillata, vékony falú, barbotindízes csésze, pannoniai pecsételt tál vagy üvegedény igen ritkán került az elhunytak mellé, bár a kis illatszeres üvegsék viszonylag gyakoriak. Sok méces és érem származik sírokból vagy szórványként a területről, amelyek szintén fontos kellékei a római temetkezésnek, illetve túlvilághitnek. A viseleti tárgyak, karkötők, nyakláncok, fibulák, csatok, övveretek mellett egyéb személyes tárgyak, csontból faragott eszközök, bronztükrök, hajtűk, orsógombok, kések, amulettek is előkerültek. Néhány üveg- és kerámiatárgy ma az Aquincumi Múzeum Látványtárában és a Helytartói palota kiállításban tekinthető meg.

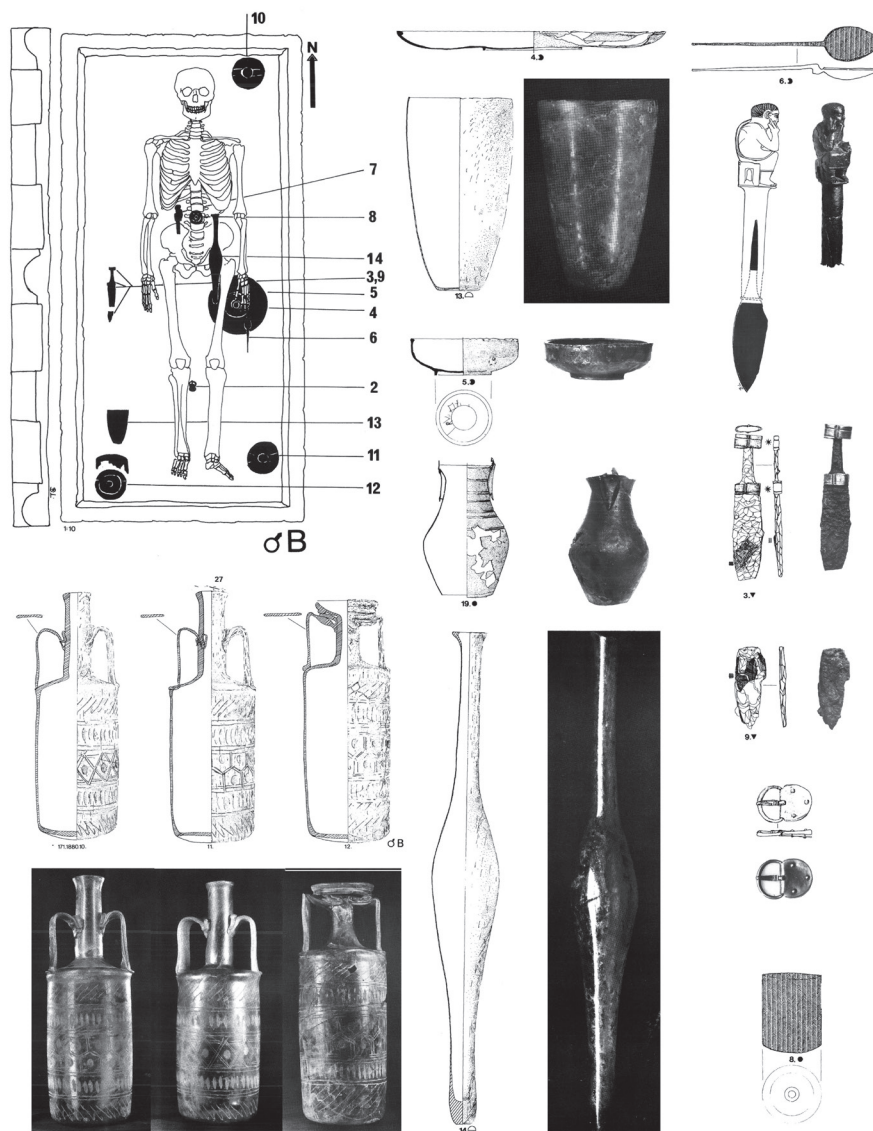
A déli temetőhöz tartozott a Várhegy lejtőjén, a Szalag utcában feltárt néhány sír is.³⁸ Az egyikbe, amelyet kőlapokkal fedtek le és téglákkal béleltek körbe, egy 16-18 év közötti lányt temettek. Mellékletként négy üvegedényt, három korsót, két méceszt, egy elefántcsontból faragott fésűt és egy Kr. u. 95–96-ban vert bronzpénzt helyeztek mellé. Az eddigi legdélebbi,

18. kép. Caius Castricius Victor sírköve a Corvin térről, aki Comumból származott, 38 évet élt és 14 évet szolgált a *legio II Adiutrix* katonájaként (Aquincumi Múzeum, a szerző felvétele)

részben bolygatott két sír a Fő utca 2. szám alatt, a mai Alagút melletti telken bukkant elő.³⁹

Az északi részről sírkövek a Frankel Leó útról, a Császár fürdő és a Lukács fürdő körzetéből ismertek. A település körüli hegyvidéken néhány helyen szintén találtak késő római temetkezéseket.⁴⁰ A Rózsadomb lejtőjén, a Bimbó u. 2. számú

19. kép. A Török utcában talált sír és leletei (Burger 1984)

ház alapozásakor egy kőkoporsó mellett téglasírok kerültek elő. A Káplár utca – Fillér utca sarkán egy téglasírra, Gül baba sírja közelében, valamint a Török utcában kőlapokból összeállított sírra, illetve egy szarkofágra leltek. Az egyikben igen gazdag leletanyag volt (19. kép): arany övcsat, vastőr, bronz-, ezüst-, vas- és üvegedények, bronz tintatartó, gagát késnyél, a rúd végén férfi alakjával kifaragva. Ennél távolabb, már a Pasaréten, rendkívül jómódú, valószínűleg egy környékbeli villa tulajdonosának nyughelye feküdt. Az innen származó leletegyüttes többek között ezüstfibulából, ezüst övveretekből, csatból, ezüstkanálból, gyűrűből, mécsesekből, üveg- és bronzedényekből, egy összecusukható vasszékből és 41 darab éremből áll.

A település a Kr. u. 3. század második felében valószínűleg megszűnt, erre az épületek falai közé ásott késő római sírok⁴¹ és a kevés 4. századi lelet utal.⁴² A korábban lakott területen kialakított, elszórtan elhelyezkedő temetkezések tehát azt mutatják, hogy nem határolható le egy kisebb zóna, ahová a késői időszakban visszahúzódva élt volna még a korábbi lakosság.

A civitas eraviscorum

Pannonia provincia létrehozásakor a rómaiak a bennszülött törzseket adminisztratív egységekbe, ún. *civitas peregrinákba* rendezték. A *civitas* elnevezés a *civis* (polgár) továbbképzéséből származik, vagyis „polgárok közössége”, de a római polgárjoggal nem rendelkező bennszülötteket idegeneknek, azaz *peregrinus*oknak tekintették. A *civitas*ok nevei sokszor az ott élő törzsre utalnak, amelyeket Plinius (*Naturalis Historia* III. 148) és Ptolemaios (*Geographia* II. 15, 3) felsorolásából ismerünk. Az eraviscusok lakta *civitas Eraviscorumot* a Pilis és a Vértes választotta el a *civitas Azaliorumtól*, az azalusok szállásterületétől. Déli szomszédjukkal, a hercuniates törzsszel a Sió vonalánál húzódhatott a határ.⁴³

Valószínűleg a békés meghódolásnak köszönhetően eleinte nem kötelezték őket auxiliáris katonák állítására sem. A *civitas peregrinák* felügyeletét a közelben állomásozó katonai csapatok tisztjei, a *praefectus*ok látták el.⁴⁴ Legkésőbb Traianus uralkodása alatt már a törzsi előkelők is juthattak vezető pozícióba. A *civitas* előkelői közül választottak tagokat (*princeps*eket) a vezető tanácsba is. Az autonómia egyre nagyobb polgárjog adományozásával is járt a törzsi arisztokráciának. A *civitas Eraviscorum*ból néhány tisztviselőt név szerint is ismerünk: *princeps*et, *decuri*ót, egy *tabulari*ust (írártárost) és egy *arm*(---) funkciót betöltő személyt.⁴⁵ Elképzelhető, hogy az utóbbi elnevezés az *aremagos* korábbi kelta tisztséget takarja. Aquincum városi rangra emelése után, Hadrianus uralkodása alatt a *civitas* megszűntették, de helynév formájában a 3. században is fennmaradt.⁴⁶ A kultikus közösség létezésére a Iuppiter Optimus Maximus Teutanusnak állított oltárkövek szolgáltatnak bizonyítékot, amelyeket főpapok, városi vezetők állítottak az uralkodók, illetve a *civitas Eraviscorum* üdvéért és sértetlenségéért.⁴⁷ A Teutanus elnevezés a *teuta* („nép, törzs”) szó alapján „a törzs, a nép atyját, urát” jelentheti, akinek valódi nevét ezek szerint tilos volt kimondani.⁴⁸ Az eraviscusok öt azonosították Iuppiterrel, s mivel a Gellért-hegyen előkerült egy Iuppiter Teutanusnak szentelt oltárkö, egyes kutatók feltételeznek a hegyen egy szentélyt is.⁴⁹

A vízvárosi tábor megszűnését Kovács Péter leginkább a Kr. u. 80-as évek végére valószínűsítette, s véleménye szerint a területén hozták létre a *civitas Eraviscorum* központját is.⁵⁰ Ennek továbbélésére bizonyítékként a bölcskei lelőhelyű, Kr. u. 3. századra keltezett Teutanus oltárköveket említi, amelyeket a Gellért-hegyről származónak vél. A bölcskei kö-

vek másodlagos felhasználása miatt azonban Szabó Miklós véleménye szerint nem bizonyítható, hogy eredetileg a Gelért-hegyen állították volna az istenségek.⁵¹

A kutatás nehézségei, az előkerült maradványok sorsa

Az 1990-es években, a Kérdő Katalin által vezetett ásatásoknak köszönhetően derült fény a vízivárosi római település jelentőségére. Ekkor a Budapesti Történeti Múzeum kezdeményezésére néhány veszélyeztetett háztömb régészeti védeltséget kapott. Ennek ellenére számos telken rongáltak meg földmunkákkal római utakat, falfestményes épületeket.⁵² Ezután a római kori maradványok a beruházásokat a törvényben foglalt kötelező megelőző feltáráson kívül, az előzetesen közölt adatok ismerete mellett továbbra sem hátráltatták. A modern épületek ráadásul – három eset, a Medve u. 5–13., a Gyorskocsi utca 26. és a Ganz u. 8. számú telek kivételével – a falak megőrzése nélkül felépülhettek a védett telkeken is, a régészeti jelenségek pedig teljes mértékben elpusztultak. Sok helyen a megismert objektumok összefüggéseinek tisztázására sem volt lehetőség az azonos időben zajló építkezés, a földmunkagépek pusztítása vagy az időjárási körülmények (havazás, ónos eső, fagy) miatt. Egyik szomorú példa a 2000. évből a Kacska utca 7. számú ingatlan, ahol kutatást csak a középső, 5 × 20 méteres sávban lehetett végezni,⁵³ majd a helyenként 1 méter magasan megmaradt falakat (nemcsak fal-kiszedéseket, hanem egy több periódusú épület falait is) és a telek szélső, a kutatóórákkal megegyező szélességű részeit kimarkolták. Ekkor került csak sor a Kacska utca 9. számú ház keleti fala alatt egy kemence, illetve a falak folytatásának gyors dokumentálására, mindenféle lelőkörmény tisztázása nélkül. Építkezések során az idei évben is akadt példa, hogy az előírt régészeti feltárást ellenére még azelőtt elpusztítottak minden régészeti emléket.

Jegyzetek

- Gohl 1902.
- Nagy L. 1952.
- Hable 1998, Hable 1999.
- Maráz 2009.
- Beszédes–Horváth 2008, 141–157; Beszédes 2010, 113–118.
- Maráz 2011.
- Szabó 2005, időrendi táblázat.
- Legutóbb: Havas–Szeredi–Szilas–Terei–Libor 2017, 40–43.
- Kérdő 2011, 170.
- Lőrincz 2001, 21–26.
- Radnóti 1955, 24.
- Kaba 1963, 289–291.
- Nagy T. 1975, 113.
- Kérdő 2011.
- Láng–Grynaeus 2004, 90–91.
- Benda–Hable 2007, 184–185.
- Kérdő 1995, 21–22.
- Kérdő 2011, 168.
- Benda–Hable 2006, 123–124; Kérdő 2011, 168, 30. jegyzet.
- Kérdő 2011, 168.
- Hable 2009, 112–114.

20. kép. Gemmás gyűrű a Corvin téri temető egyik sírjából
(fotó: Komjáthy Péter)

A fentebb már említett, a Rózsadomb lejtőjén előkerült sírok nagy valószínűséggel római villagazdaságokról tanúskodnak, hiszen sok esetben a tulajdonos családok a birtokaikon temetkeztek. A III. kerület lankás domboldalaihoz hasonlóan itt is villaépületek rejtőzhetnek, ezek megismerésére az építkezések régészeti felügyeletének hiányában viszont nincs esély.

A jelenleg is zajló feldolgozás nehézségeinek másik oka a Vízivárosból előkerült tekintélyes mennyiségű leletanyag. Az Aquincumi Múzeum eddig mintegy 55 000 tétel leltározott és 250 láda leltározatlan római anyagot őriz innen. A leletek egyenkénti regisztrálásán túl azok előkerülési helyét is vizsgálni kell, vagyis hogy a rétegek, beásott objektumok, épületmaradványok milyen leleteket tartalmaznak. Ezek kiértékelése fogja megadni a pontosabb időrendet és az építési fázisokat. Az anyag folyamatos átnézése, restaurálása során sorra akadnak új érdekességek, egyedi leletek is, amelyre példa a sok évig egy kibontatlan földrögben rejtőző gemmás aranygyűrű (20. kép) a Corvin téri temető egyik sírjából.

- Kérdő–Kovács 2000, 76–82; Hable–Papp 2009.
- Kérdő–Kovács 2002, 72–73; Kérdő 2011, 168.
- Kaba 1963, 289.
- Benda–Hable 2006, 143.
- Kérdő–Végh 2001, 132; Benda–Hable 2006, 121, 123, 131–132, 135. Téglá vagy edényégető kemencék: Németh 1992, 28, Nr. 47/1. Kérdő Katalin a Medve u. 8–14. telken is említ edényégető kemencét (Kérdő 1997, 31).
- Nagy A. 2017, 15–16.
- Nagy Alexandra 2018. évi ásatása.
- Facsády–Kárpáti 2001.
- Benda–Hable 2006, 140–144.
- Kérdő 1995, 20–22.
- Benda–Hable 2006, 126–132.
- Hable 2009.
- Kaba 1963, Kérdő–Végh 2002, 77–78.
- Kérdő–Reményi 127.
- Hable 1998; Hable 1999; Benda–Kraus–Nagy A. (előkészületben).
- Legutóbbi összefoglalás: Kérdő 2011, 166, 11. jegyzet.
- Benda–Hable–Horváth 2004; Hable–Bertin 1998.

- 39 Benda – Anderkó – Tóth F. 2014, 56, 59; Tóth – Nagy A. 2017, 101–103.
 40 Nagy L. 1937, 268; Radnóti 1955, 25–28; Burger 1984.
 41 Garády 1943, 436–438; Kérdő 1995, 21; Kérdő–Kovács 2000, 78–79; Kérdő 2000, 103; Kérdő 2003, 193; Benda–Hable 2006, 135.
 42 Hárshegyi 2010; Gabler 2012.
 43 Kovács 2011, 50.
 44 Mócsy 1975, 70–72.
 45 Kovács 2011.
 46 Kovács 2003, 109–110.
 47 Kovács 2008, 113–114, Nr. 15, 115–116, Nr. 18, 133–134, Nr. 42, 135–137, Nr. 45–46; Mráv 2009.
 48 Szabó 2005, 95.
 49 Tit. Aq. 165 = CIL III 10418.
 50 Kovács 1999.
 51 Szabó 2005, 94–95.
 52 Kérdő 1995, 18–20.
 53 Kérdő–Végh 2001, 131–132.

Bibliográfia

Rövidítések

ArchÉrt: *Archaeologiai Értesítő*. Budapest
 AqFüz: *Aquincumi Füzetek*. Budapest
 BudRég: *Budapest Régiségei*. Budapest
 CommArchHung: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Budapest
 RCRF: *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta*
 RégFüz: *Régészeti Füzetek*. Budapest

Szakirodalom

- Benda J. – Anderkó K. – Tóth F. M. 2014. „Régészeti kutatások a budai Várhegy előterében”: *AqFüz* 20, 50–60.
 Benda J. – Hable T. – Horváth M. A. 2004. „Újabb római kori sírok a vízivárosi ala-tábor déli temetőjéből”: *AqFüz* 10, 110–115.
 Benda J. – Hable T. 2006. „Római kori és középkori települési maradványok a Vízivárosban”: *AqFüz* 12, 116–146.
 Benda J. – Hable T. 2007. „Feltárás a Víziváros Szent Péter mártír városnegyedében”: *AqFüz* 13, 180–186.
 Benda J. – Kraus D. – Nagy A. (előkészületben). „Budapest I. kerület, Corvin tér 8. Hagyományok Háza (Budai Vigadó)”: *AqFüz* 24.
 Beszedes J. – Horváth L. A. 2008. „Őskori és római kori lelőhelyek a Budai Skála bontása során” *AqFüz* 14, 141–157.
 Beszedes J. 2010. „Újabb kora császárkori teleprészlet Lágymányoson”: *AqFüz* 16, 113–118.
 Burger A. 1984. „Későrómai sírok Aquincumban”: *BudRég* 25, 65–118.
 Facsády A. – Kárpáti Z. 2001. „Korarámai település és partvédelem maradványai Budaújlak déli részén”: *AqFüz* 7, 14–20.
 Gabler D. 2012. „Terra sigillaták Aquincum legkorábbi táborából és annak helyén emelt későbbi római épületekből”: *BudRég* 45, 111–150.
 Garády S. 1943. „Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásátásokról”: *BudRég* 13, 401–438.
 Gohl Ö. 1902. „A budapesti eraviszkus éremlelet”: *Numizmatikai Közlöny* 1, 17–45.
 Hable T. – P. Bertin 1998. „Gazdag római nő sírja a Szalag utcában”: *AqFüz* 4, 19–24.
 Hable T. – Papp A. 2009. „Budapest II. ker., Bem tér 3. – Feketesas u. 4””: *AqFüz* 15, 178–180.
 Hable T. 1998. „Előzetes jelentés egy kelta (eraviszkusz) telep és római kori temető feltárájáról a vízivárosi katonai tábornál délre”: *AqFüz* 4, 25–39.
 Hable T. 1999. „A Corvin téri ásítás legújabb eredményei – 1998””: *AqFüz* 5, 109–120.
 Hable T. 2009. „Két újabb megelőző feltárás a vízivárosi ala tábor vicusának területén”: *AqFüz* 15, 110–123.
 Havas Z. – Szeredi A. – Szilas G. – Terei Gy. – Libor Cs. 2017. „Megelőző feltárások a Bp. III., Csúcshegy–Hársánylejtő területén”: *AqFüz* 23, 36–49.
 Hárshegyi, P. 2010. „Amphorae from Early Roman Contexts”: *RCRF* 41, 51–54.
 Kaba M. 1963. „Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél”: *BudRég* 20, 259–295.
 Kérdő K. – Kovács E. 2000. „Kutatások a vízivárosi tábor vicusának körzetében”: *AqFüz* 6, 76–82.
 Kérdő K. – Kovács E. 2002. „Kutatások a vízivárosi római tábor vicusának, illetve a középkori Gézavására (később Felhévíz) területén”: *AqFüz* 8, 67–75.
 Kérdő K. – Reményi L. 2003. „Kutatások a feltételezett vízivárosi ala tábor es vicus területén. (Budapest, II. Nagy Imre tér 4. Hrsz.: 1383/3. egykori Gyorskocsi u. 26., hrsz.: 13842/6; Vitéz u. 10., hrsz.: 13850)”: *AqFüz* 9, 124–127.
 Kérdő K. – Végh A. 2001. „Budapest, II. ker., Kacsá utca 7””: *AqFüz* 7, 131–132.
 Kérdő K. – Végh A. 2002. „Újabb régészeti kutatások a Vízivárosban. (Budapest II. Medve u. 5–7, 13. Hrsz.: 13836, 13851)”: *AqFüz* 8, 76–79.
 Kérdő K. 1995. „A Víziváros római kori beépítettségének kutatása 1991–1994””: *AqFüz* 1, 15–22.
 Kérdő K. 1997. „Bp. II. Medve u. 8–14””: *RégFüz* 1/48, 31, Nr. 44/2.
 Kérdő K. 2000. „Budapest I. Gyorskocsi u. 6””: *AqFüz* 6, 103.
 Kérdő K. 2003. „Budapest, II. ker., Kapás u. 6–12””: *AqFüz* 9, 193.
 Kérdő K. 2011. „Aquincum kezdetei és a településszerkezet változásai a Vízivárosban a római kor évszázadaiban. Régészeti adatok Aquincum – Víziváros történetéhez””: *BudRég* 44, 165–182.
 Kovács P. 1999. „Civitas Eraviscorum””: *Antaeus* 24, 278–295.
 Kovács P. 2003. *Pannonia története Kr. u. 54–166 között. Fontes Pannoniae Antiquae* 2. Budapest.
 Kovács P. 2008. *Az ókori Pannonia forrásai Kr. u. 235 és 284 között. Fontes Pannoniae Antiquae* 5. Budapest.
 Kovács P. 2011. „Megjegyzések a civitas Eraviscorum déli határának kérdéséhez””: *Studia Epigraphica Pannonica* 3, 46–51.
 Láng O. – Grynaeus A. 2005. „Fa építőanyagok Aquincumban: régészeti es dendrokronológiai eredmények””: *BudRég* 39, 89–109.
 Lőrincz B. 2001. *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I. Die Inschriften*. Wiener Archäologische Studien 3. Wien.
 Maráz B. 2009. „Újabb feltárások a Budapest – Tabán késő La Tène-kori fazekastelep területén””: *CommArchHung*, 101–132.
 Maráz B. 2011. „Budapest La Tène-kori településtörténeti képe””: Kővári K. – Miklós Zs. (szerk.): *„Fél évszázad terepen.” Ta-*

- nulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, 243–260.
- Mócsy A. 1975. *Pannonia a korai császárság idején.* Budapest.
- Mráv Zs. 2009. „A I.O.M. Teutanusnak szentelt oltárok palimpszesztusz feliratai”: Gaál A. (szerk.): *A bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából.* Szekszárd, 293–301.
- Nagy A. 2017. *Resatus and the Stamped Pottery.* Aquincum Studies 1. Budapest.
- Nagy L. 1937. „Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935 években”: *BudRég* 12, 261–275.
- Nagy L. 1952. „Őskori telepnyomok a budai Várhegyen”: *ArchÉrt* 79, 190–197.
- Nagy T. 1975. „Budapest története az őskortól a honfoglalásig”: Gerevich L. (szerk.): *Budapest története I.* Budapest, 39–216.
- Németh M. 1992. „Budapest, II. Horvát u. 12–24”: *RégFüz* 1.44, 30, Nr. 47/9.
- Radnóti A. 1955. „Buda régészeti emlékei”: *Magyarország Műemléki Topográfiája* 4. Budapest, 13–35.
- Szabó M. 2005. *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében.* Budapest.
- Tóth F. M. – Nagy A. 2017. „Új őskori és római kori emlékek feltárása a Clark Ádám téren”: *AqFüz* 23, 97–108.